

Agnieszka Kościańska

akoscianska@uw.edu.pl

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Warszawski

ANDRZEJ PERZANOWSKI, *Daremność i nadzieja. Psychiatryczna opieka rodzinna w perspektywie antropologicznej*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2018, ss. 493, ISBN 978-83-64363-91-7.

Daremność i nadzieja Andrzeja Perzanowskiego jest wnikliwą i poruszającą opowieścią o naszym podejściu do chorych psychicznie, szczególnie chronicznie. Michel Foucault pokazał naczelną rolę psychiatrii, jej klasyfikacji, dyskursów i szpitali, w tworzeniu nowoczesnej władzy-wiedzy. Perzanowski pochyla się nad tymi jej przestrzeniami, które wymykają się prostym ocenom i rozmywają jej znaczenie. Rozdział po rozdziale prowadzi nas przez historię, współczesność i codzienność opieki rodzinnej nad osobami z chronicznymi chorobami psychicznymi. Zgodnie z założeniami tej praktyki terapeutycznej pacjenci, którzy nie rokują wyleczenia, zamiast w szpitalu mieszkają w domach wiejskich rodzin, które na ochotnika podjęły się współpracy ze szpitalem. Co z tego wynika dla podmiotowości i sprawczości pacjentów, dla rozumienia choroby, dla urządzenia psychiatrii, dla opiekunów, ich rodzin i społeczności, dla etyki i dla ekonomii? Czy jest to forma emancypacji, czy raczej nowego zniewolenia? Jaką rolę odrywają w niej rodziny i społeczności lokalne? W tym ostatnim wypadku chodzi o faktyczną rolę, a nie o mityczny obraz: Autor wypowiada się stanowczo przeciwko esencjalizacji i uprzedmiotowieniu wsi w dyskursie psychiatrii, próbuje wyjść poza jego ramy.

Na powyższe pytania Autor szukał odpowiedzi w historii opieki rodzinnej (na ziemiach polskich, w Europie i w Stanach Zjednoczonych), w debatach psychiatrów, oficjalnych regulaminach, ale przede wszystkim w etnografii. Badania prowadził w Choroszczy, gdzie od lat 30. XX wieku funkcjonuje szpital psychiatryczny, do dziś prowadzący program opieki rodzinnej (choć obecnie program działa w formie szczątkowej).

Perzanowski przeprowadził dziesiątki rozmów z osobami w niego zaangażowanymi. Na tej podstawie odtwarza ich – jaki to określa – radykalne doświadczenie: proces opieki oraz budowania relacji i bliskości (która może się pojawiać lub nie), a także historie pacjentów, kontakty między pacjentami a opiekunami oraz inne aspekty funkcjonowania opieki rodzinnej i umieszcza je w kontekście daremności (Brodwin) i nadziei (Crapanzano). W proponowanym przez Autora ujęciu „opieka rodzinna jest koncepcją, u której podstaw leżała daremność terapeutycznych zabiegów psychiatrii, uprzedmiotowienie, wykluczenie i chroniczność jako konsekwencje chorób i urzędzenia psychiatrii, ale także zanegowanie odrzucenia i izolacji jako wybór etyczny, otwierający drogę do nie poddających się deterministycznemu ujęciu praktyk i doświadczenia” (s. 64). Rezultatem tych badań i dociekań jest praca nowatorska, krytyczna i etyczna, która stanie się bez wątpienia lekturą obowiązkową dla wszystkich zainteresowanych m.in. antropologią medyczną, historią psychiatrii, a także wiejskimi społecznościami lokalnymi wschodniej Polski.

Co ważne książka Perzanowskiego ukazuje znaczenie etnografii w refleksji nad innymi dziedzinami wiedzy. Pokazuje, że może być ona „przydatna” społecznie czy w opiece zdrowotnej, przy czym nie chodzi tu wcale o badania dla koncernów farmaceutycznych. Jak pisze Autor:

Z historii opieki rodzinnej wynika, że przedmiotem etnograficznej refleksji nad jej praktyką powinien być nie tylko charakter relacji władzy wpisanych w spełnianie wymogów instytucji, ale też ujawniająca się sprawczość po stronie społeczności: dominacja interesów, ekonomicznych warunków życia i wartości rodzin opiekunów. Brak rozpoznania tej dominacji i jej artykulacji w dyskursie psychiatrii oraz, w mniejszym stopniu, wśród psychiatrów praktyków, a co za tym idzie odpowiadających mu modyfikacji zasad programu na poziomie ustawodawstwa i systemu opieki zdrowotnej miał istotny wpływ na trwanie opieki rodzinnej (s. 249).

Zagadnienie to rozwinięte zostało w ostatnim, podsumowującym rozdziale, w którym Perzanowski pisze o tym, że „badanie etnograficzne przybliży codzienność opieki poza nadzorem instytucji, ukazuje odrębne formy dyscyplinowania i kontroli w jej praktyce, pozwala też problematyzować charakter interwencji szpitalnej. Jego sednem jest pytanie o umiejscowienie i kondycję osób, które uwarunkowania chroniczności i procesy stygmatyzacji społecznej przedstawiają jako pozbawione nie tylko możliwości przyszłego, pełnego życia, ale też przeszłości” (s. 421-422).

W ujęciu Perzanowskiego praktyka opieki to złożona i niejednoznaczna przestrzeń obejmująca zarówno możliwość odzyskiwania tego, co zostało uznane za bezpowrotnie stracone, jak i formy separacji oraz dyscyplinowania. Jak twierdzi, „psychiatryczny program opieki ma wpływ determinujący, lecz ani nie gwarantuje zażyłości, ani nie wyklucza możliwości bliskich relacji” (s. 422).

Jednocześnie Autor jest świadomy ograniczeń etnografii, która choć jest nie do przecenienia w badaniu sytuacji osób stygmatyzowanych i wykluczonych, to jednak nie może być jednak traktowana jako proste panaceum. Można wskazać istotne jej ograniczenia jako zarówno metody badań, jak i narzędzia do tworzenia teorii. Jak bowiem bardzo ograniczona jako metoda badawcza i jako narzędzie przepracowywania teorii. Autor naświetla ten problem „odnosząc się między innymi do kwestii głosu i podmiotowości pacjentów oraz dopełniania się różnych rodzajów źródeł w kontekście prowadzenia badań terenowych” (s. 279). W tym sensie *Daremność i nadzieja* jest nie tylko analizą psychiatrii i opieki rodzinnej, lecz także ważną autorefleksją etnografii.

W moim przekonaniu książka Andrzeja Perzanowskiego jest niesłychanie wartościową, krytyczną i nowatorczą pracą. Jej niewątpliwym atutem jest z pewnością głębokie zakorzenienie w bogatym materiale empirycznym, refleksyjność i krytycyzm Autora oraz jego przenikliwość, dzięki którym wprowadza czytelnika w słabo dotąd rozpoznany świat ludzi chorych psychicznie i ich opiekunów.